

Wolontariat w profilaktyce

Zbigniew B. Gaś

We współczesnych programach profilaktycznych, obok profesjonalistów, istotną rolę odgrywają wolontariusze. Wolontariat to dobrowolne, świadome i bezpłatne działanie na rzecz drugiego człowieka. Tak rozumiany wolontariat jest atrakcyjny zwłaszcza dla osób młodych, albowiem dostarcza im okazji do rozwoju własnych zdolności i indywidualności, podejmowania konkretnych działań w celu pomagania innym oraz czerpania satysfakcji z przydatności ludziom zagubionym, przeżywającym trudności i potrzebującym wsparcia.

Programy profilaktyczne korzystające z wolontariatu młodzieżowego istotnie wpływają na rozwój młodych wolontariuszy i ich rówieśników, biorących udział w tego typu ofertach. Z ich działaniem wiążą się jednak specyficzne problemy. Spróbujmy sformułować je w postaci pięciu pytań, a następnie poszukać na nie odpowiedzi.

Dlaczego warto korzystać w profilaktyce z wolontariatu młodzieżowego?

Możemy wskazać trzy główne obszary, w których tkwią uzasadnienia dla włączania wolontariatu młodzieżowego w działania profilaktyczne. Należą do nich: *względy rozwojowe, społeczne oraz ekonomiczne*.

F **względy rozwojowe**. Okres adolescencji charakteryzuje się m.in. intensywnym procesem odrodzenia od rodziny, czemu towarzyszy wzrastająca rola rówieśników i ich wpływów. Rozwojowo jest więc uzasadnione, że w tej fazie życia młodzi ludzie przejmują określone wartości, postawy i zachowania od swoich rówieśników. W wyniku tego właśnie zjawiska, młodzieżowi wolontariusze są skutecznymi dostarczaniem konstruktywnych wzorców zachowań,

promowania zdrowego stylu życia i odrzucania działań destrukcyjnych i społecznych.

■ **względy społeczne**. Jak powszechnie wiadomo, tworzenie zdrowego społeczeństwa uwarunkowane jest aktywnymi działaniami jego członków. Wolontariat młodzieżowy jest więc szkołą zachowań prospołecznych, albowiem promuje aktywność, rozwija zaangażowanie w życie społeczne, buduje postawę odpowiedzialności zarówno za pomoc drugiemu człowiekowi, jak za całą lokalną społeczność.

■ **względy ekonomiczne**. Działania profilaktyczne wymagają określonych nakładów finansowych, co szczególnie jest ważne w sytuacji trudności ekonomicznych. W tym kontekście praca wolontariuszy nie pociąga za sobą wysokich kosztów, albowiem nastolatek czerpie z niej korzyści zupełnie innego rodzaju – głównie osobistą satysfakcję i doświadczenia przydatne w dalszym życiu.

Jak rekrutować młodzieżowych wolontariuszy?

Budowanie skutecznego programu rówieśniczego rozpoczyna się w chwili pozyskiwania kandydatów na młodzieżowych wolontariuszy. Niezależnie od tego, że istnieje szeroka gama programów rówieśniczych, to

problemy w tym zakresie są wspólne. Najczęściej wskazuje się na trzy z nich: *sposoby pozyskiwania wolontariuszy, klaryfikację ich motywacji do takich działań oraz potrzebę eliminowania z programu osób ryzykownych*.

1. Strategia rekrutacji kandydatów na wolontariuszy.

Zasadniczo istnieją trzy sposoby pozyskiwania kandydatów na młodzieżowych wolontariuszy:

- pierwszy z nich polega na tym, że to **dorosłe osoby znaczące (np. nauczyciele, profesjonalści, rodzice) dokonują wyboru nastolatków**, którzy charakteryzują się tendencjami przywódczymi, odpowiednim poziomem dojrzałości i odpowiedzialności oraz chętnie i konstruktywnie będą współpracować z dorosłym koordynatorem. Atutem tej strategii jest to, iż na wolontariuszy pozyskiwane są osoby mające wyraźne predyspozycje do skutecznych działań zadaniowych. Istnieje jednak ryzyko, iż tacy kandydaci nie uzyskają zaufania w grupie rówieśniczej, gdyż będą traktowani jako swoiście rozumiani *emisariusze dorosłych*;

- drugi z kolei akcentuje, iż **każdy, kto pragnie pomagać swoim rówieśnikom, winien być włączony do programu** i odpowiednio przygotowany do niesienia

pomocy. W tym przypadku istnieje ryzyko, iż na działania wolontarystyczne zdecydują się m.in. osoby realizujące własne ukryte cele (np. dążenie do podporządkowania sobie innych, narzucenia im własnych poglądów i wartości, wyprowadzenia ich poza ramy szerokiego społeczeństwa), a przez to niebezpieczne dla swoich rówieśników (zwłaszcza dla osób mało sprawnych i przeżywających trudności). Atutem natomiast jest to, iż posiadają one wysoką motywację do działania;

- wreszcie trzeci to **identyfikowanie naturalnej sieci wsparcia w środowisku rówieśniczym** (czyli rówieśników obdarzonych zaufaniem młodzieży). W drugim etapie tego procesu podkreśla się konieczność procesu selekcji zidentyfikowanych kandydatów. Dorosły koordynator dokonuje wyboru tylko tych osób, które prezentują naturalną postawę pomagania innym, wewnętrzną dyscyplinę oraz kompetencję życiową i osobistą odpowiedzialność. Atutem tej strategii jest możliwość pozyskania nastolatków obdarzonych zaufaniem rówieśników, natomiast jej ograniczeniem jest to, iż uniemożliwia ona włączenie się do programu osobom, które nie uzyskały tzw. *mandatu rówieśniczego*.

2. Klaryfikacja motywacji kandydatów.

Organizatorzy wolontariatu młodzieżowego często przechodzą do porządku dziennego nad motywami włączania się nastolatków do programu. Tymczasem analiza motywacji (korzystnie jeśli jest prowadzona w trakcie sesji recepcyjnej) jest ważna zarówno dla samej młodzieży, jak też dla skuteczności programu. Generalnie wskazuje się na trzy grupy czynników motywujących, które związane są z:

- **rozwojem osobistym**;
- **przygotowywaniem się do pracy zawodowej**, gdy udział w wolontariacie jest okazją do poznania problemów, z jakimi stykają się ludzie oraz nabywania umiejętności pomagania im w radzeniu sobie z życiem. Dla młodzieżowych wolontariuszy jest to swista przymiarka do zawodu, który chcieliby w przyszłości wykonywać;
- **postawami prospołecznymi**, gdy udział w wolontariacie umożliwia czerpanie osobistej satysfakcji z faktu rozwiązywania problemów społecznych.

W rzeczywistości jednak motywacje te są bardziej zróżnicowane, a przez to ich wpływ bezpośredni i długofalowy na zachowanie nastolatków jest bardziej skomplikowany.

3. Eliminowanie osób ryzykownych.

Działanie to jest to konsekwencją przyjętej strategii rekrutacyjnej oraz analizy motywacji kandydatów. Głównym wyznacznikiem decyzji włączenia nastolatka do programu winien być bilans zysków i strat, jakie może

ponieść sam kandydat oraz osoby, z jakimi będzie pracował jako wolontariusz.

W jaki sposób szkolić kandydatów na młodzieżowych wolontariuszy?

Każdy nastolatek podejmujący się wolontariatu powinien uczestniczyć w odpowiednim programie szkoleniowym. Zakres i treść takiego szkolenia zależy od celów i zadań programu profilaktycznego, a w konsekwencji od obowiązków wolontariusza. W programie szkoleniowym należy zwrócić uwagę na kilka zagadnień. Należą do nich: **faza rozwojowa kandydatów, ich doskonalenie osobowe, dostarczanie wiedzy problemowej, rozwijanie umiejętności działania profilaktycznego, uczenie współpracy z dorosłym koordynatorem oraz budowanie osobistego planu rozwoju**.

Przede wszystkim konieczne jest **uwzględnienie fazy rozwojowej** kandydatów na wolontariuszy. Większość programów rówieśniczych opiera się na pracy wolontariuszy w okresie adolescencji. Ta faza rozwojowa charakteryzuje się wysoką dynamiką oraz znaczną zmiennością celów i zadań rozwojowych w poszczególnych latach życia. Najogólniej możemy wyróżnić dwa etapy rozwoju:

- pierwszy (między 12 a 16 rokiem życia) to wzmocniona koncentracja na sobie, osłabianie relacji z rodzicami oraz wzrost znaczenia kontaktów rówieśniczych;
- drugi (między 17 a 21 rokiem życia) to eksperymentowanie w różnych sferach życia społecznego.

Prawidłowości te należy uwzględnić przy organizacji programu szkoleniowego dla kandydatów w różnym wieku.

Kluczowym elementem szkolenia winno być **doskonalenie osobowe** kandydatów. Poza dyskusją pozostaje bowiem fakt, że dostarczanie konstruktywnych wzorców zachowań osobom dysfunkcyjnym oraz sprawność zadaniowa wolontariuszy, uzależnione są przede wszystkim od jakości ich funkcjonowania osobowego. Oczywiście jest, iż w ich zachowaniu nadal będzie występować wiele przejawów niedojrzałości (co jest przecież normą rozwojową w tym okresie życia). Jednak konieczne jest, by młodzi ludzie adekwatnie identyfikowali swoje atuty i ograniczenia, a w konsekwencji mieli możliwość podejmowania ustrukturalizowanych działań ukierunkowanych na podwyższenie sprawności własnego funkcjonowania osobowego.

Kolejnym, nieodzownym elementem szkolenia jest **dostarczanie wiedzy problemowej** nastolatkom. Angażowanie się w działania profilaktyczne stawia przed młodym człowiekiem obowiązek posiadania wiedzy dotyczącej dwóch obszarów:

– istoty wolontariatu (co to jest wolontariat, kto to jest wolontariusz, prawa i obowiązki wolontariusza, problemy etyczne itp.);

– zjawiska, którego profilaktyka dotyczy (przyczyny, przejawy, metody pomocy, rozmiary i skutki społeczne itp.).

Wiedzę taką trzeba jednak dostosować do poziomu rozwojowego, doświadczeń życiowych i potrzeb zadaniowych wolontariusza.

Ostatnim zagadnieniem, jakie powinno zaistnieć w trakcie szkolenia kandydatów na wolontariuszy, jest **rozwijanie umiejętności działania profilaktycznego**. W zależności od rodzaju programu profilaktycznego oraz zadań stojących przed wolontariuszem, należy stworzyć mu możliwości nabywania i rozwijania umiejętności m.in. w zakresie: porozumiewania się i kształtowania relacji międzyludzkich; podejmowania decyzji i rozwiązywania problemów; wspierania rówieśników doświadczających trudności; animowania działalności prozdrowotnej itp.

Osobnym elementem programu szkoleniowego są **warsztaty współpracy zadaniowej wolontariusza z dorosłym koordynatorem**. Mając pełną świadomość faktu, iż okres dojrzewania jest fazą intensywnego budowania własnej niezależności od dorosłych osób znaczących, a drogą do tego jest często rywalizacja i kwestionowanie dorosłych autorytetów, konieczne jest ukazanie młodzieży specyfiki tego procesu oraz pozyskanie jej do współdziałania w realizacji zadań profilaktycznych. Zapobiegnie to w przyszłości problemom związanym z zaburzoną komunikacją oraz może rozwiązywać dylematy etyczne, jakie może przeżywać nastoletni wolontariusz w związku ze swoją działalnością.

Dopelnieniem programu szkoleniowego jest **budowanie przez kandydatów na wolontariuszy osobistego planu rozwoju**. Wolontariat jest pracą dobrowolną i bezpłatną, ale przynosi nastolatkom olbrzymie korzyści rozwojowe. Aby więc młody człowiek w pełni wykorzystał swoją szansę, powinien mieć obowiązek opracowania na zakończenie szkolenia *planu osobistego rozwoju*. Plan ten staje się następnie podstawą permanentnego samodoskonalenia nastolatka, albowiem z jednej strony pozwala przekładać konkretne działania na cele rozwojowe, zaś z drugiej umożliwia wzięcie pełniejszej odpowiedzialności za własne życie w kontekście rozwiązywania problemów społecznych.

W jaki sposób skutecznie wdrażać młodzieżowych wolontariat?

Odpowiednie przygotowanie kandydatów jest krokiem wstępnym do inicjacji programu profilaktycznego opartego na działalności nastoletnich wolontariuszy. Natomiast codzienne działanie takiego programu wiąże się z czterema istotnymi za-

daniami. Należą do nich: **odpowiednie przygotowanie środowiska, monitorowanie programu, supervizja działań wolontariuszy oraz ewaluacja programu profilaktycznego.**

Warunkiem skutecznego działania programu profilaktycznego korzystającego z pracy młodzieżowych wolontariuszy jest **przygotowanie środowiska do przyjęcia takiego programu.** Większość programów profilaktycznych o charakterze młodzieżowego wolontariatu realizowana jest na terenie szkoły, stąd też ważne jest, by szkoła sprzyjała pozytywnym relacjom rówieńczym, zachęcała uczniów do uczestniczenia w programie (nie etykietowała ich), wspierała programy finansowo oraz technicznie. Takiej sytuacji nie spotyka się jednak często. Z reguły potrzebne są więc profesjonalne działania, które przygotowują środowisko szkolne do wdrożenia takich niekonwencjonalnych działań profilaktycznych.

Kolejnym warunkiem bezpiecznego działania wolontariuszy jest prawidłowe **monitorowanie programu profilaktycznego.** Funkcję taką winien pełnić koordynator programu, a więc kompetentna osoba dorosła, akceptująca rolę nastoletnich wolontariuszy oraz posiadająca wiedzę o procesach rozwojowych w okresie dojrzewania i o zjawisku, jakiego profilaktyka dotyczy. Rolę taką może pełnić zarówno psycholog, pedagog, duszpasterz czy nauczyciel przedmiotowy pracujący w danej szkole, a nawet profesjonalista spoza szkoły.

Innym problemem jest **supervizja.** Pełnienie roli wolontariusza i kontaktowanie się z osobami z grup ryzyka oraz dysfunkcyjnymi, sprawiają, iż nastolatek wielokrotnie może doświadczać trudności i przeżywać kryzysy. W związku z tym potrzebuje on nie tylko bezpośredniego wsparcia i zrozumienia ze strony dorosłego koordynatora, ale również (w razie potrzeby) możliwości kontaktu ze specjalistą z zakresu kontaktu pomocnego. Pomoc taką może mu zapewnić zarówno specjalista pracujący w programie profilaktycznym, jak i psycholog z ośrodka działającego poza programem.

Następnym warunkiem koniecznym dla skutecznego działania programu korzystającego z pracy wolontariuszy, jest jego **ewaluacja. Powinna ona uwzględniać nie tylko aspekt zmian wynikających z działania programu, ale również zmiany dokonujące się w młodzieżowych wolontariuszach** (w aspekcie ich planu rozwoju osobowego). Jej wyniki są bowiem materiałem, który pozwala eliminować przyczyny niepowodzeń i podwyższać skuteczność działania zarówno całego programu, jak i poszczególnych wolontariuszy.

Jakie niebezpieczeństwa wiążą się z działaniem młodzieżowego wolontariatu?

Niepodważalne korzyści, jakie płyną z realizacji programów wolontariatu młodzieżowego, nie mogą przysłaniać niebezpieczeństw, jakie wiążą się z ich działaniem. Są to: **instrumentalne traktowanie wolontariatu młodzieżowego przez dorosłych, negatywne nastawienia rówieśników, niechętnie postawy profesjonalistów oraz nieadekwatność celów i zadań, jakie stoją przed młodzieżowym wolontariatem.**

Największym zagrożeniem jest **instrumentalne traktowanie programów i wolontariuszy przez dorosłych.** Często obserwujemy zjawisko, kiedy inicjatorzy wolontariatu koncentrują się na kanalizowaniu aktywności nastolatków, wykorzystywaniu jej do realizowania własnych celów oraz zrzucaniu z siebie odpowiedzialności za rozwiązywanie problemów młodego pokolenia (prezentują więc myślenie typu: *co ja skorzystam na wolontariacie młodzieżowym*). Tymczasem prawidłowa strategia winna wychodzić od analizy tego, po co wolontariat potrzebny jest młodzieży (a więc myślenie typu: *co nastolatek skorzysta na byciu wolontariuszem*).

Drugim niebezpieczeństwem jest **negatywna presja rówieśnicza,** jaką mogą wywierać na wolontariuszy i klientów programu profilaktycznego inne nastolatki. Jej destrukcyjne znaczenie może się uwidocznić zarówno w fazie wdrażania programu, jak też jego codziennego działania:

F w pierwszym przypadku może ona sprawiać, iż organizatorzy programu będą mieli trudności z identyfikacją problemów, z jakimi boryka się młodzież oraz z pozyskaniem nastolatków do roli wolontariuszy;

F natomiast w fazie codziennego działania programu rówieśniczego negatywna presja może sprawiać, iż uczniowie nie będą chcieli korzystać z pomocy swoich rówieśników ani uczestniczyć w organizowanych przez nich przedsięwzięciach, zaś wolontariusze mogą wycofywać się ze swojej działalności. Równie niebezpieczne są **niechętnie postawy profesjonalistów.** Chodzi tutaj o negatywne postawy dorosłych specjalistów, które również mogą się ujawnić w tych dwóch fazach realizacji programu:

F w fazie wdrażania – negatywistyczne postawy dorosłych specjalistów wyrastają z reguły z doświadczenia przez nich wewnętrznych konfliktów, związanych z rozbieżnością między prezentowanym stylem życia a zachowaniami promowanymi przez program, a także z przekonania, iż wspieranie zagrożonych i dysfunkcyjnych nastolatków przez ich rówieśników jest zadaniem zbyt trudnym i niebezpiecznym dla osób młodych i niedojrzałych;

■ z kolei w fazie codziennego działania – dośroli doświadczający niepowodzeń w swoich działaniach wychowawczych i profilaktycznych będą deprecjonowali działanie i osiągnięcia nastoletnich wolontariuszy, czując zagrożenie związane z koniecznością dostrzeżenia i przyjęcia odpowiedzialności za niską skuteczność swoich dotychczasowych inicjatyw.

Ostatnim z podstawowych zagrożeń dla wolontariatu młodzieżowego jest **nieadekwatność celów i zadań** stawianych przed nastolatkami, w zestawieniu z ich możliwościami uwarunkowanymi rozwojowo. Dzieje się tak w sytuacji, gdy cele i zadania konstruowane są z perspektywy i doświadczeń dorosłych twórców programu, a nie z poziomu potrzeb i możliwości młodzieży. Wygórowane oczekiwania twórców programu, spotęgowane dodatkowo idealizmem i niedostatecznym krytycyzmem nastoletnich wolontariuszy, stają się źródłem osobistych porażek zaangażowanej w program młodzieży oraz nadają programowi profilaktycznemu cechy wyraźnie destrukcyjne.

Reasumując powyższe refleksje na temat roli wolontariatu młodzieżowego w profilaktyce należy stwierdzić, iż konfrontacja w realnym życiu zysków płynących z działania programów z trudnościami, na jakie one napotykają i jakie ze sobą niosą, przemawia na korzyść promowania tej strategii działań profilaktycznych.

Autor jest profesorem w Instytucie Psychologii UMCS, kierownikiem Zakładu Psychologii Wychowawczej i Psychoprofilaktyki, konsultantem ds. profilaktyki, autorem szeregu programów profilaktycznych i publikacji.

□ Szczegółowa bibliografia dostępna jest w redakcji.